

Osmanlı Devleti'nin Kozmogonik Temelleri

Ayhan Bıçak¹

ABSTRACT

Ottoman thought placed the Ottoman state on a cosmogonic basis. If this had been stated in Islamic terms, this cosmogeny would have reflected to a great extent the beliefs about statehood that were current before the adoption of Islam.

Another speciality of Turkish thought on this subject was the idea of a relationship between state and cosmos which continued under the Ottoman Empire. It can be said that as the Ottoman State emerged within the framework of Islamic Civilization, the values of Islam were imposed on it. Together with this, however, if we compare Islamic views of the universe with those held by Turks before converting to Islam, we can see a remarkable similarity between the two views. First of all, each of them sees God as a definite part of it. God has created both the universe and mankind within it and guarantees their continuation. Although the subject of how the Sky God created the heavens and mankind is not dwelt on, there is a great storehouse of knowledge on how Allah created the universe and mankind and gave them each their special features. Leaving aside the differences arising from this storehouse of knowledge, let us look at the great resemblance from the point of view of form such that one can be said to be the continuation of the other. Like the Turkish universe, the Islamic universe was composed of layers, though in each of them the number of these is different. Among the old Turks the layers of the heavens varied from 7 to 17 while in Islamic thought, the layers, known as spheres, varied in number from 7 to 10. Since our topic is the state, we will take up below the question of how the Ottoman state arrived at cosmogony as its basis.

The relationship between state and cosmos in Ottoman thought can be examined under three headings: 1- The Human Need for an Organized State. 2- The World as the Model State 3- The Qualities of a Ruler.

Keywords: Cosmogony, Genealogical tree, Justice, Origin, The ruler, World state.

ÖZET

Osmanlı düşünürleri, Osmanlı Devletini kozmogonik temellere dayandırmışlardır. Kozmogonik temeller İslamî terminolojiyle ele alınmış olsalar da, yapı açısından büyük ölçüde İslam öncesi devlet anlayışını yansıtmaktadır.

Türk düşüncesinde baskın bir özellik olan kozmogoni ile devlet arasın-

1 Doç. Dr., İ. Ü., Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

daki ilişki Osmanlı Devletinde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti, İslam Medeniyeti çerçevesinde oluştuğundan, İslami değerlerin baskın özellikler olarak öne çıktıkları söylenebilir. Bununla birlikte, İslam evren tasavvuruyla İslam öncesi Türk evren tasavvurları karşılaştırıldığında, iki evren tasavvuru arasında çok büyük benzerliklerin olduğu görülmektedir. Öncelikle her iki evren tasavvurunda da Tanrı belirleyici bir konuma sahiptir. Tanrı, hem evren hem de insanı yaratıp onların varoluşlarının sürekliliğini sağlamaktadır. Bununla birlikte Gök Tanrı'nın evreni ve insanı nasıl yarattığı üzerinde hiç durulmamakla birlikte, Allah'ın evreni ve insanı nasıl yarattığı ve onlara ne türden özellikler yüklediği hakkında çok zengin bilgi birikimi vardır. Bilgi birikiminden kaynaklanan farklılıklar bir kenara bırakılırsa, biçimsel açıdan büyük benzerliklerin olduğu, dahası birinin diğerinin devamı olduğu söylenebilir. İslam evreni de Türk evreni gibi, katlardan oluşmaktadır. Her ikisinde de katların sayısı değişmektedir. Eski Türklerde göğün katları 7 ile 17 arasında değişirken, İslam düşüncesinde felek adı altında anılan katların sayısı da 7 ile 10 arasında değişmektedir. Sorunumuz devlet olduğundan, devletin dayandığı kozmogonik temellerin Osmanlı Devletinde nasıl yer aldığı aşağıda ele alınmıştır.

Osmanlı düşünürlerinin devletle kozmogoni arasında kurdukları ilişki üç başlık altında incelenebilir: 1- İnsanın Devletli Olma Zorunluluğu. 2- Dünya Devleti Modeli. 3- Hükümdarın Özellikleri.

Anahtar Kelimeler: Adalet, Dünya devleti, Evren tasavvuru, Hükümdar, Köken, Şecere.

Osmanlı düşünürleri, Osmanlı Devletini kozmogonik temellere dayandırmışlardır. Kozmogonik temeller İslami terminolojiyle ele alınmış olsalar da, yapı açısından büyük ölçüde İslam öncesi devlet anlayışını yansıtmaktadırlar.

Türk düşüncesinde baskın bir özellik olan kozmogoni ile devlet arasındaki ilişki Osmanlı Devletinde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti, İslam Medeniyeti çerçevesinde oluştuğundan, İslami değerlerin baskın özellikler olarak öne çıktıkları söylenebilir. Bununla birlikte, İslam evren tasavvuruyla İslam öncesi Türk evren tasavvurları karşılaştırıldığında, iki evren tasavvuru arasında çok büyük benzerliklerin olduğu görülmektedir. Öncelikle her iki evren tasavvurunda da Tanrı belirleyici bir konuma sahiptir. Tanrı, hem evren hem de insanı yaratıp onların varoluşlarının sürekliliğini sağlamaktadır. Bununla birlikte Gök Tanrı'nın evreni ve insanı nasıl yarattığı üzerinde hiç durulmamakla birlikte, Allah'ın evreni ve insanı nasıl yarattığı ve onlara ne türden özellikler yüklediği hakkında çok zengin bilgi birikimi vardır. Bilgi birikiminden kaynaklanan farklılıklar bir kenara bırakılırsa, biçimsel açıdan büyük benzerliklerin olduğu, dahası birinin diğerinin devamı olduğu söylenebilir. İslam evreni de Türk evreni gibi, katlardan oluşmaktadır. Her ikisinde de katların sayısı değişmektedir. Eski Türklerde göğün katları 7 ile 17 arasında değişirken, İslam düşüncesinde felek adı altında anılan katların sa-

yısı da 7 ile 10 arasında değişmektedir. Sorunumuz devlet olduğundan, devletin dayandığı kozmogonik temellerin Osmanlı Devletinde nasıl yer aldığı aşağıda ele alınmıştır.

Osmanlı düşünürlerinin devletle kozmogoni arasında kurdukları ilişki üç başlık altında incelenebilir: 1- İnsanın Devletli Olma Zorunluluğu. 2- Dünya Devleti Modeli. 3- Hükümdarın Özellikleri.

1- İnsanın Devletli Olma Zorunluluğu

Türklerde devlet, hem bireyin hem de toplumun varoluşu için zorunlu şartlardan biridir. (Bıçak 20004, 155-157) Bu anlayış Osmanlı düşünürleri tarafından dile getirilmiştir.

İslam inancına göre, insanın yaratılmasından itibaren, insanın yönetimi sorun olmuştur. İnsana secde etmesi istendiğinde İblis'in buna karşı çıkması ve insanla İblis'in karşı karşıya kalışı, insan ve İblis'in Tanrı katından kovulması (2/ 34-36; 7/ 11-25), insanın yönetme ve yönetilmesiyle ilgili sorunların da kaynağı gibi gözükmektedir. İslam dininin getirdiği normlarda dünyanın yönetimi, peygamberlerin rehberliğinde olmaktadır. Ancak her devirde peygamber bulunmadığından, yönetimin hükümdarlar tarafından gerçekleştirileceği kabul edilmiştir. Bu bağlamda hükümdarların ne tür özelliklere sahip olacakları ve yönetimin dayandığı ilkelerin neler olduğu açıkça belirlenmiştir.

İnsanların bu dünyada varoluşlarını sürdürmeleri için devletin zorunlu bir unsur olduğu görüşünü dile getirenlerden birisi tarihçi Tursun Bey'dir. Tursun Bey, daha yaratılma aşamasında başlayan yönetme sorununun çözümü için, *nizam-ı alem* fikrine sahip hükümdarların görevlendirildiklerini ve Tanrı'dan yardım aldıklarını belirtmiştir. Tanrısal yardımla hükümdarlar, zamanlardaki fitne ve zulmün önüne geçmişler ve toplumu düzen içinde tutmuşlardır (Tursun Bey, 17). Tursun Bey, hükümdarın toplum açısından önemini, ona ihtiyaç duyulma nedenlerini ele almış ve buna bağlı olarak onun ne türden özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur (Tursun Bey, 21). Tursun Bey, padişahın *Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi* olduğu ilkesinden hareketle, insanların suça eğilimleri ve suç işlemeleri nedeniyle devlet düzenin gerekliliği ve düzen için de hükümdarın varlığının zorunlu olduğu düşüncesindedir. Toplumsal düzen ile hükümdar arasındaki zorunlu bağı öne çıkaran Tursun Bey'e göre, hükümdarın varlığı herkesin faydalandığı bir nimettir (Tursun Bey, 21,181-182).

Tursun Bey'e göre insanlar arasında husumet, çekişme ve kavganın önüne geçilmediği takdirde sosyal hayatın asıl unsuru olan dayanışma ve yardımlaşma gerçekleşmez. Olumsuz şartlar giderek insanları bozar ve toplumu yok eder. Toplumun tehlikeli bir sürece maruz kalmaması ve insanların sosyal konumları ile haklarının korunması için gerekli olan hukuk ve adalete dayanan düzenden hükümdar sorumludur. (Tursun Bey, 22). Toplumsal varoluşun sürekliliği hükümdarın temsil ettiği devletle mümkün olduğundan, devlet varoluşu için zorunlu bir unsur olarak görülür.

Hükümdarın, toplumsal düzeninin sürekliliğini sağlamak için uyguladığı

siyasetin nasıl olması gerektiği de Tursun Bey'in üzerinde durduğu konular arasındadır. O ilkin siyaset kavramının hangi anlamlarda kullanıldığı üzerinde durmuştur. Ona göre, "insanoğulları arasında yardımlaşmayı ve terakkiyi sağlayacak güç ve iş neyse insanları onlarla meşgul eden tedbire *siyaset* denir (Tursun Bey, 22). Tursun Bey'in siyaset kavramının tanımından, insanlararası uyumun sağlanması için gerekli tedbirleri almak ve toplumu düzen içinde yönetmek anlamı çıkmaktadır. Siyaset, toplum sorunlarını çözümünde takip edilen yol olarak tanımlanırsa, Tursun Bey'in ortaya koyduğu tanımın da bunu amaçladığı söylenebilir. Çünkü, Tursun Bey'e göre bu tedbirler alınmazsa insanlar birbirini yok etme eğilimindedirler. Bunun önüne geçmek için, insanların huzur içinde hayatlarını sürdürmelerini sağlamak gerekir. İnsanlararası yardımlaşma ve ilerleme amaçtır. Hem insanlararası çekişme ve husumetleri engellemek hem de onları yardımlaşma ve ilerlemeye yönlendirmek için bir güce ihtiyaç duyulur. Bu devlet gücüdür. Bu gücün amaç doğrultusunda, nasıl kullanıldığı da yolu, siyaseti, göstermektedir. Tursun Bey, siyasetin zemininin ne olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Tursun Bey iki tür siyaset üzerinde durmuştur. İlki ilahî siyasettir. İlahî siyaset, bilgelik (hikmet) ilkelerine dayanılmasını ve bu ilkelere bağlılığı esas alır. Burada amaç, hem bu dünyada hem de ahirette huzurun elde edilmesidir (Tursun Bey, 22). 'İlahî siyaset', adından da anlaşılacağı gibi, temelini peygamberlikte bulan tedbirler bütünüdür. Bu siyaset tarzında bireysel tutumlar önemli bir yer almaktadır ve hikmet kaidelerine göre davranan bireyin varmak istediği hedefe götürecektir yoldur. Ahlâk kurallarına bağlılık, ar, haya, doğruluk, kanun, nizam anlamlarına gelen namus, ilahî siyasetin belirleyici ilkesi olarak sunulmaktadır. Burada esas olan, ahlâk kurallarının siyaset tarzını belirlemesidir. Bu yönetim tarzına şeriat denmesinin nedeni, şeriat yönetiminin ilahî adaleti başvuru sistemi olarak kabul etmesindedir. Toplumsal düzenin sağlanmasında kişilerin erdemli oluşları bu anlayışın temelini oluşturmaktadır. Erdemin kaynağı ilahî kabul edildiğinden genel bir tavır ortaya çıkmakta, siyaset de bu tavır üzerine gelişmektedir.

Tursun Bey'in tanımladığı ikinci siyaset türüne *siyaset-i sultanî* ya da örfî hukuktur. Örfî hukuk, *nizam-ı alemin* akıl temeline dayandırılması ve hükümdarın sorunların çözümü hakkında yasalar koymasidir (Tursun Bey, 22). Tursun Bey'in tasvirinden de anlaşıldığı gibi örf, ilahî siyasetten daha aşağı bir konumdadır. Örfî hukukta esas tutum, her olayı nedenleriyle birlikte ele alıp ona göre karar vermektir. Olaylar genel bir yaklaşım içinde değerlendirilmediğinden, geliştirilen çözümler de parça parça birbirine eklenmektedir. Gerçi, örfler bir gelenek oluşturduklarından uygulanacak yöntemi genellikle belirlemişlerdir. Ancak Tursun Bey, örfün gelenekleştiğinin farkına varmamış ve Tanrı menşeli ilahî nizam yanında insan menşeli düzeni, daha aşağı görmüştür.

Tursun Bey, ilahî siyasetin ilkelerini koyan peygamberin her zaman olmayacağını, ama bu düzenin kıyamete kadar süreceğini belirttikten sonra, insanlar arası ilişkide bir hükümdara her zaman ihtiyaç duyulduğunun altını çizmiştir. Hükümdarın gerekliliği, yine insanların kötüye eğilimine bağlanmıştır. Hükümdarın da sıradan değil, ermişlik mertebesinde olması beklenmektedir (Tursun Bey, 22-23).

Hükümdar, insanların varlığını sürdürmeleri için kaçınılmaz olarak gereklidir. "Matlup (istenilen) olan nizamın meydana gelmesi için bir padişaha ihtiyaç vacip oldu ki, onun varlığı olmadan yaratılmışların en şereflişinin - insan cinsidir- hallerinin düzeni mümkün olmaz. Böylece padişaha şükretmek gerektiği sabit oldu" (Tursun Bey, 23) Böylelikle hükümdar toplumsal düzenin merkezine oturtulmuştur. Hadisleri kanıt göstererek hükümdarın rütbesinin de peygamberler ve meleklerden sonra geldiğini ve ona itaat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tursun Bey, 23).

2- Dünya Devleti Modeli

Osmanlı Devleti, dayandığı ilkeler ve gerçekleştirdiği hedefler açısından Oğuz Kağan Efsanesinde ortaya çıkan devlet tipine uygun bir yapı olarak görülür. Osmanlı Devleti'nin dünya devleti olma özellikleri çeşitli açılardan ele alınabilir.

Osmanlı'nın dünya devleti olacağına göstergelerinden biri, Osmanlı tarihçilerinin üzerinde durduğu rüya motifidir. Derviş Ede Balı'nın tekkesinde misafir olan devletin kurucusu Osman Bey, rüyasında, Derviş Ede Balı'nın koynundan çıkan ayın kendi koynuna girdiğini ve göbeğinden bir ağaç bittiğini ve ağacın gölgesinin bütün dünyayı kapladığını görmüştür. Ağacın gölgesinde dağlar, dağlardan çıkan ve çeşitli şekillerde kullanılan sular görmüştür. Derviş Ede Balı, rüyayı Osman Gazi ve neslinin hükümdar olacağı şeklinde yorumlamıştır (*Aşıkpaşazade Tarihi*, 16). Söz konusu rüya geleceğe ilişkin bir veri olarak değerlendirilerek, Osmanlı Devleti'nin dünya devleti olmasının zeminini hazırlayan bir yorum olarak ortaya çıkmaktadır. Rüya içerilen derviş, dergah, ay, ağaç ve gölge sembolleri siyasî kültür açısından önemlidir.

Tarihçi Oruç Bey'in anlattığı efsaneye göre, Ertuğrul Gazi rüyasında, Ay'ın Şeyh Ede Balı'nın koynundan çıkıp kendi koynuna girdiğini ve kendi göbeğinde âlemi kaplayan bir ağacın bittiğini, ağacın gölgesinde dağların kaldığını, dibinden suların aktığını görmüştür. Bu düşü Şeyh Ede Balı, çocuklarının evleneceğini ve onlardan türeyen neslin büyük bir devlet kuracağı şeklinde yorumlamıştır (Oruç Bey, 25).

Benzer efsanelerin Ertuğrul ve Osman Beyler için anlatıldığı, Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde yer almaktadır. Ertuğrul Gazi'nin gördüğü kaynayıp çoğalan su, çocuklarının dünyaya hükmedeceklerinin işareti olarak görülmüştür. Hem Ertuğrul Gazi hem de Osman Bey için anlatılan *Kur'an* karşısında ayakta sabahlamalarına karşılık gelen bir sesin, "*kıyamet gününe kadar sürecek bir ulu devletin ihsan eylesmesi*" ni müjdelemesi. Şeyh Ede Balı'nın koynundan çıkıp da Osman Bey'in koynuna giren *ışıkta oluşan ağacın bütün dünyayı tutması*, Mevlana'nın Osman Bey'i oğul olarak kabul etmesi, madem ki "onun oğulları ve torunları benim neslime inanırlar ve bağlanırlar, devletleri daim olsun şeklinde dua etmesi, meşruluğun zeminini oluşturmaktadır. Ayrıca devletin ömrüne ilişkin dilekler de meşrulaştırma anlayışları için sık sık dile getirilmiştir. Münecimbaşı'nda geçen şu ifade, "*kıyamet gününe kadar sürecek ulu bir devlet ihsan eyledi*" (Münecimbaşı I, 44-48), devletin ebediliğini ifade eden "devlet-i ebed müddet" fikrini yansıtmıştır.

Anadolu ve Balkanların Türkleştirip, Müslümanlaştırılmasında ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda derviş ve dergahların büyük payının olduğu (Barkan 1942, 280-284) düşünülürse, rüyada ortaya çıkan devletin temelini dergah olması tarihi bir olaya işaret eder. Dervişin nitelikleri olarak, keramet, içtenlik, zenginlik, misafirperverlik ve huzur vurgulanmıştır. Ayrıca, dergahın eğitim merkezi de olduğu düşünülürse, devlet zihniyetinin dayandığı temellerden bazıları ortaya çıkmaktadır. Birey olarak dervişin niteliklerinin genel olarak devletin niteliklerine dönüşmesi beklenmektedir.

Ağaç sembolünün anlam derinliği daha fazladır. İlk gölgesinin bütün dünyayı tutması dünya hakimiyeti isteğinin farklı bir şekilde dile getirilmesidir. İslam öncesi Türk kültüründen gelen '*dünya ağacı*' (Ögel 1995, 480) fikrinin bir devamıdır. Dünya ağacı, yer ile göğü birleştiren, üzerinde bütün canlıların yer aldığı efsanevi bir semboldür. Bu sembolde esas olan, Türklerin bakış açısıyla evrenin kuruluşudur. Rüyadaki ağaç sembolü de bunu çağrıştırmaktadır. Ağacın gölgesinin bütün dünyayı tutması, dünyanın yeni oluşan devletin formları içinde biçimlendirileceğini ima etmektedir.

Şecere, ailenin soy kütüğünü önemsenen ilk ataya kadar götürerek, eskiliğini göstermek için yazılan soy ağacıdır. Bir ailenin eskiliği, güvenilirliğinin önemli kanıtlarından biri olarak kabul edilmiştir. Özellikle, devlet idaresini elinde bulduranlar için şecere çok daha önemlidir. Çünkü, bu ailenin atalarının toplumun geçmişinde idareyi ellerinde buldurmalarının gösterilmesi, onların idarelerinin meşruluğunun bir kanıtı olarak görülmüştür. Tarihi meşruluk zeminine oturan idarecilere güven de azami seviyede olmaktadır.

Devlet, bir yandan amaçlar doğrultusunda ilerlerken, diğer yandan, geleneksel anlayışıyla kurulan devletin manevi temelleri geliştirilmiştir. Devletin olgunlaşma dönemlerinde ortaya çıkan bazı sorunlar nedeniyle, halk bilincinde yaşayan, efsaneyle meşrulaştırma, yazıya geçirilerek, devlet tarihlerinin başında yer almıştır. Böylelikle, Kayı Boyu'nun devlet kurma ve yönetme hakkı belgelenmiştir. Bu hakkın meşru kaynaklardan geldiği ve toplum tarafından da benimsendiği ortaya konmuştur. Kaynaklardan biri, dönemin Türk Boyları arasında büyük saygınlığı olan Korkut Ata'dır. Korkut Ata'nın bildirdiğine göre, "saltanat ve hanlık sonunda Oğuz Kağan'ın vasiyeti üzere, Kayı Han'ın oğullarına geçecek ve ahir zamana kadar onlarda kalacaktır" (Müneccimbaşı I, 48) Bu fikir Yazıcızade Ali tarafından da dile getirilmiştir. (Aktaran, İnalçık 1959, 78).

Osmanlı Hanedanının dahil olduğu Türk boyu Kayı'ların şeceresinde kilit isim Ertuğrul ve babası olan Süleyman Şahtır. Onlar aracılığıyla şecere Oğuz Han'a, ondan da Nuh Peygamberin oğullarına kadar vardırılmıştır (Müneccimbaşı I, 52-53; Hoca Sadettin Efendi I, 27-28; Oruç Bey , 19-20; *Aşıkpaşazade Tarihi*, 12; Lütü Paşa 2001, 153). Tarihçi Neşri *Cihannuma* adlı kitabında, Türklerin, Orta Asya'daki devletlerinden başlayarak Osmanlı Devletine kadar olan sürecini anlatmıştır. Osmanlı Hanedanının bağlı olduğu Kayı boyunun Oğuz Kağan neslinden geldiğini göstermiştir (Mehmed Neşri I 1987, 9-57). Şecerenin önemsenmesi özellikle de Oğuz Kağan'ın öne çıkarılmasının nedeni şunlardır: 1- Osmanlı hanedanının Nuh peygambere kadar

giden çok eski bir şecereye sahip olduğunu göstererek, bu hanedana güvenilmesi gerektiğini ortaya koymaktır. 2- Çevrelerinde bulunan diğer Türk beylikleri ve topluluklarına Osmanlı hanedanının, Oğuz Kağan'dan geldiğini, dolayısıyla meşru bir yönetim olduğunu göstererek, onların da bu devlete katılmalarını sağlamaktır.

Türklerde efsaneler evren açıklama modeli olma çerçevesinde, devletin ve devlet yöneticilerinin siyasetin meşruluğunu göstermede önemli bir yer tutmuştur (İnalçık 1959, 77) Yönetimi meşrulaştırma ve devlet kurma ile rüya ve rüyada görülen dev ağaç ya da ağaçlar, Gazneliler ve İlhanlılar gibi diğer Türk devletlerinde görülmüştür (Köprülü 1984, 7). Daha da ötede, Oğuz Kağan efsanesinde, devletin ve hanedanın gelecekte büyük işler yapacağı düşler aracılığıyla öngörülmüştür (Roux 1994, 74).

Kültiğin Yazıtı'ndaki, "üstte mavi gök altta da yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine de atalarım Bumin Hakan ve İstemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş"tur. (*Kültiğin Yazıtı*; D 1) Bu anlayışla tarihçi Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin kitabında geçen, "Allah bu devleti dünya durdukça payidar kılsın. Duamı kabul eyle ey her an kainata tasarruf eden Allah'ım. Uğurlu gelsin de zaman onunla sona ersin diye, Osmanlı Devletini kitabımın son kısmında zikrettim" (Müneccimbaşı I, Giriş) ve Fatih için, "Allah onun şerefli zatını dünyanın sonuna kadar saltanatı ile devam ettirsin" (Tursun Bey, 19-20); anlayışları birlikte düşünüldüğünde, genel olarak Türk devlet anlayışında saklı olan ve Osmanlılarda sık sık ifade edilen, "*devlet-i ebed müddet*" fikrinin kaynağı ve uygulaması su yüzüne çıkmış olur. Görülen o ki, *Dünya Devleti* fikri, Türk kültürünün tarihi sürecinde, başından sonuna kadar, hep varolmuştur. Adı geçen kültürde ortaya çıkan dünya devleti fikri, insanlığın yaratılışıyla başlamakta, dünya ve zamanın son bulmasıyla görevini bitirmektedir. Böylelikle Türklerin yönetimindeki devlet, insanlıkla özdeşleştirilmiştir.

Köken sorununun evren anlayışla bağlantılı olduğu (Eliade 1993, 27) fikri, Türk devlet anlayışının evren anlayışı üzerine oturduğu düşüncesini desteklemektedir. Türklerin Tanrı ve Evren anlayışları çerçevesinde hükümdarın nitelikler ve görevleri tanımlandığından, hükümdarlar sürekli olarak Dünya Devleti kurma ve geliştirme yolları aramışlardır. Denemeler ve gerçekleştirmeler gelişi güzel olmamış, Türk kültüründe olgunlaşan töre ve devlet gelenekleri çerçevesinde sürdürülmüştür.

Efsane ve uygulamalarla devletin teorik çerçevesi oluşturulmuştur. Bu çerçeve, kimlerin hangi ilkelere bağlı olarak iş başına geçeceğini ve ne türden büyük bir yük altına gireceğini belirlemiştir. Şecere oluşturma ve şecerenin Oğuz Han'a bağlanması, kültürde yaşayan tarih bilincinin bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bilinç, geçmişle gelecek arasında köprü olarak tanımlandığında (Bıçak 1996, 48-49), siyasî bilinç, geleceği kurmak için geçmişte çizilen yolların ve hazırlanan malzemelerin kullanılmasını gerektirmektedir. Osmanlı devletinin kuruluşunda ve sonrasında bu siyasî bilinç kendini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Devlet, tarih bilincine dayanan siyasî bilinç çerçevesinde kurulmuş, hem kültürün tarihinden gelen görevleri, hem topluma karşı sorumlulukları, hem zamanın koşullarına göre nasıl yapılanma-

sı gerektiği, hem de amaçlarının ne olduğu anlaşılır bir şekilde ortaya konmuştur.

Devletin teorik temellerini oluşturan bu inançların kökeninin atalar olduğunu gösteren veriler vardır. Göktürklerde olsun, İslami dönemde olsun yönetme hakkının ata aracılığıyla geldiği vurgulanmıştır. Bir bakıma Hükümdarın kendisi değil, babası siyasi düzenin kilit noktasıdır. Şöyle ki, Göktürkler’de, Bumin ile İstemi Kağanların insanları idare etmek için gönderildiğinin (*Kültiğin Yazıtı*; D 1) vurgulanması ile bir Dünya Devleti olan Osmanlı hükümdarlarının *halifelik* ve *Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi* (Tursun Bey, 21, 24) unvanlarını taşımaları arasında özden bir fark yoktur. Bin yıllık zaman ve on binlerce kilometre uzaktaki mekan farkıyla hem Göktürklerde hem de Osmanlılarda yönetim, *dünya düzeninden* sorumlu olma anlamına gelmiştir. Dünya düzeninden sorumlu olmak bilinci, yeri geldiğinde ya açıkça ifade edilmiş ya da uygulanarak gösterilmiştir.

3- Hükümdarın Özellikleri

Türk devlet anlayışı, geleneksel devlet anlayışlarının tümünde olduğu gibi, manevi bir taban üzerine oturtulmuştur. Bu taban iki kaynaktan beslenmiştir: İlki, Tanrı'nın *kut* vermesidir. İkincisi, Kutsanmış olan ilk atanın şeceresinden gelmektir. Bunlar çoğu zaman iç içe girmiştir. İslam öncesi Türk devlet başkanları hem Atadan gelen manevi haklara sahip olmuş, hem de kendileri doğrudan Tanrı'dan kut almışlardır. İslami dönemde ise, kut'un, Oğuz Kağan şeceresinde olanlarda devam ettiğine inanılırken, aynı zamanda Osmanlı hükümdarlarının İslam'ın koruyucusu ve peygambere halife olmak unvanlarıyla ikinci bir kaynaktan beslenmiştir. Böylelikle yönetim hakkı, İslam öncesi ve sonrasında manevi bir taban çerçevesinde değerlendirilmiştir (İnalçık 1959, 73). İslami dönemde *kut*'un karşılığı olarak "Tanrı'nın yer yüzündeki gölgesi" unvanı alınmıştır (İnalçık 2000, 45).

Devleti ve Hükümdarı meşrulaştıran unsurlar, hükümdarın Tanrı ile dünya düzeni arasında bağ olduğu anlayışını da ortaya koymuştur. Dünya düzeni, hükümdarın sorumluluğuna verilmiş ve onun başlıca görevleri arasında sayılmıştır. Hükümdar, dünya düzeninin ve adaletin savunucusu olarak görülmüştür (Tursun Bey, 17, 18; Hoca Sadettin Efendi I, 104-105). Tursun Bey, hükümdarın ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu, "biz yarattıklarımızdan bazılarını birçokları üzerine gerçekten üstün kıldık" (17 / 70) ayetine dayandırmıştır. Hükümdarlar "üstünlükte mümtaz olup, diğer insanlardan üstün kılınmışlardır" (Tursun Bey, 24). Böylelikle, hükümdarın Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğu (Lütfi Paşa 2001, 278) fikrini temellendirmektedir. Bu üstün niteliklerinden dolayı herkesin ona itaat etmesi farz olarak kabul edilmiştir.

Tursun Bey, hükümdarın vasıflarını temellendirmek için insan ruhunda bulunan üç temel ilkeyi Nasrettin Tusi'ye bağlı olarak açıklamıştır. İlki, kuvvet-i natıkadır (akıl): Fikir bildirmeyi, iyiyi kötüden ayırmaya ve işlerin hakiği yönünü görmeğe yarayan yetenek. İkincisi, Kuvve-i gazabîdir (cesaret): Gazaba ve bahadırılığa ve korkulu işlere atılmaya, galebe ve tasalluta, yüksek rütbelere ulaşmak için çalışmaya vasıta olur. Üçüncüsü, kuvve-i şehva-

nidir (tutkular): Şehvete, yiyecek istemeğe, yeme içmeye, evlenme arzularının uyanmasına sebep olur (Tursun Bey, 25). İnsanın sahip olduğu bu üç özelliğinden, öncelikle akıl sonra da cesaret hükümdarın sahip olması gereken niteliklerdir.

Tursun Bey, dört tür erdem olduğunu kabul eder: *Hikmet*, *yiğitlik*, *safalık* ve *adalet*. Hiçbir kişi bu erdemlerin hepsini ya da bir kaçını kazanmadan övülmeyi hak etmemiştir (Tursun Bey, 26). Tursun Bey'in sunduğu insan ruhunun üç temel özelliğinden ilki, çok temel bir sorunu ortaya koymaktadır. *Hikmet*, doğruluğun temelidir. Çünkü, doğruluğun ne olduğunu bilmeden doğru eylemde bulunmanın güçlüğü gözardı edilemez. Özellikle, siyaset alanında, eylem ve kararların bilgi temeli üzerine oturtulması, olayların doğru yorumlanarak siyaset açısından doğru bir tavrın sergilenmesi sonucunu doğurur. Ayrıca siyasi ahlâk açısından da hata yapılmamış olunur. Siyasi karar mekanizmasının başında bulunanlar bilge (hikmet sahibi) kişiler olmak durumundadırlar. *Yiğitlik* (şecaat) de hükümdar için vazgeçilmez bir niteliktir. Çünkü olaylar karşısında çekingen değil, kararlı, olayların üstüne gidebilen, gerektiğinde savaşı göze alabilecek bir nitelik hükümdarın vazgeçilmez bir niteliği olarak ortaya çıkmaktadır. *Safalık* (iffet), art niyeti olmayan, haince davranma eğilimi bulunmayan, doğruluk ilkesine göre hareket etme niteliğidir. Bu tutumdaki bir hükümdar, hem kendi halkına hem de başka halklara güven vericidir. *Adalet*, devletin varoluş nedeni olarak kabul edilirse, hükümdarın üzerindeki ağırlığı açık bir şekilde ortaya çıkar. Adalet toplumsal düzeni, insan güvenliğini, kurumların davranış ilkelerini, hukukun varoluş nedenlerini belirleyen ana ilkedir. Hükümdarın, böylesine önemli bir ilkeyi kendi şahsında bulundurabilmesi, ahlâkî, dinî, ve hukukî ilkelere sahip olmak ve eylem ile tutumlarını bu ilkelere göre yapmak anlamına gelmektedir. Toplumsal ve siyasi düzenlerin geleceği adalet ilkesine göre davranıp davranılmamasıyla yakından ilgilidir. Tursun Bey'e göre dünya varolduğundan beri hükümdarlar da vardır. Allah istediği sürece hükümdarların varlığı sürecektir. Hükümdar, yönetimini erdemlere bağlı olarak gerçekleştirirse, toplumun sorunlarını adalet ilkesi çerçevesinde çözüp yoksulları beslerse, hem bu dünyanın hem de öte dünyanın sultanlığını hak etmiş sayılır (Tursun Bey, 33).

Tursun Bey, hükümdarın ahlâkî niteliklerinin neler olduğunu göstererek, hükümdarın nasıl davranması gerektiğine işaret etmiştir. Çizilen teorik resimde, devletin temel aksiyomunun ahlâk olduğu, bütün siyasetin ve eylemlerin bu aksiyom çerçevesinde yapılması gerektiği ortaya konmuştur. Ahlâkî tutumların hakim olduğu bir yönetim tarzı, halkın güvenini kazanır ve karşılığında da kesintisiz ve güçlü halk desteği bulur. Osmanlı Devleti'nin her türlü zorlu şartlara rağmen, yüzyıllarca varlığını sürdürmesinin önemli bir nedeni, hükümdarların yönetim ilkesi olarak ahlâkın en önemli kavramlarından biri olan adalet kavramını kendilerine düstur yapmalarında aranabilir.

*

Osmanlılar döneminde toplumun büyük bir kısmının yerleşik hayata geçişi, İslam dinini getirdiği yeni ibadet şekilleri, İslami eğitimin yaygınlaşma-

sı toplumda önemli dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bununla birlikte toplumun önemli bir kısmı göçebe hayatını sürdürerek İslam öncesi değer ve geleneklerini korumuşlardır. Toplumun bu ikili yapısı devletin biçimlenmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yapısı Oğuz Kağan Efsanesi'ndeki yapıya uygun olarak biçimlenmiş ve İslam öncesi Türk devlet anlayışını büyük ölçüde devam ettirmiştir. Bununla birlikte biçimsel sürekliliğin yanında kurumsal ve hukuksal açıdan önemli değişiklikler geçirdiği tartışma götürmez bir gerçekliktir. Sürekli ve düzenli ordunun oluşturulması, maliye, eğitim, şeyhulislamlık gibi kurumlar, devlet geleneğinde yeni unsurlar olarak yer almışlardır. Osmanlı Devleti'nin biçimsel yapısı, yukarıda gösterildiği gibi Türk devlet anlayışını yansıtmaya rağmen, İslam devlet yapısıyla benzerlikleri nedeniyle İslam şeriatına dayalı olarak yorumlanmıştır. Osmanlıların uyguladığı hukuk dinî bir görünüm sergilese de temelde devletin sorunları çözümüleme tarzına bağlı olarak yorumlandığı söylenebilir. Güçlü bir şekilde devam eden örfî hukuk, hükümdara dini hukuk dışına çıkma imkanını hem teorik hem de pratik açıdan vermiştir.

Türk ve İslam devlet anlayışlarının dayandığı ilkelerin benzerliklerine dikkat etmek gerekir. Benzerliğin her iki tarafının özellikleri ortaya konduğunda, benzer unsurların özsel nitelikleri ortaya çıkar ve her iki taraf da kendi yapıları içinde daha iyi değerlendirilebilir. İslam ve Türk devlet anlayışlarının benzerlikleri şöyle sıralanabilir: 1- Tanrı'nın Peygamber ataması ve Peygamberin insanları doğru yola davet etmesiyle İstemi ve Bilge Kağanların Tanrı tarafından gökte yaratılıp insanları yönetmek için yere indirilmeleri arasındaki paralellik. 2- Peygamberin devlet kurup yönetmesi ve devletin amaçlarıyla Oğuz Kağan'ın kaygıları arasındaki paralellik. 3- Peygamberin Tanrı tarafından ayrıcalıklı kılınması ile Türk kağanlarının Tanrı'dan *kut* olarak hükümdar olma ayrıcalığını kazanmaları. 4- Her iki tarafın da öncelikli kaygısı adalet temeline dayanan dünya düzeni olmuştur. Bu benzerlikler nedeniyle Türklerin devlete ilişkin değerleri gözardı edilmiş, İslam'ın devlet değerleri öne çıkarılmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Türklerin sahip olduğu değerler, İslam devlet anlayışı ortaya çıkmadan önce oluşmuş olmalarıdır.

Türklerin İslam medeniyeti çerçevesinde kurdukları devletlerin İslam'ı içselleştirmelerinin en önemli nedenlerinden biri, kültürel değer olarak savaşın, katıldıkları yeni medeniyet çerçevesinde yoğun bir şekilde yaşanıyor olması sayılabilir. Özellikle Osmanlı Devletinin İslam'ın yayıldığı bütün coğrafyaları kontrol altına alma çalışmaları ve İslam dünyasını koruma çabaları, Gök Tanrı'nın *savaş* emrine benzer bir değeri *cihat* fikrinde görmüş olmalarıdır. Bu iki emrin içerik ve kaynak açısından dikkate değer benzerlikleri, devletin yapılanmasında çok etkili olmuştur.

İslam dünyasına giren Türkler geleneksel devlet anlayışlarını sürdürmüşlerdir. 1055 de Bağdat'ta Halifenin Tuğrul Bey'e devrettiği İslam dünyasının hakimiyetini, Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar kimseyle paylaşmamışlardır. Türk Hükümdarları, kendi iktidarına ortak veya onun üstünde bir otorite tanımayan mutlak karakterini daima saklamışlardır. İslam dinine bü-

yük saygı göstermiş olmalarına rağmen, devlet otoritesini her şeyin üstünde tutmuşlardır (İnalçık 2000, 29).

Kozmogoni ile devlet arasındaki ilişki, Sümerlilerden bu yana büyük devletlerin hemen hepsinde karşılaşılan bir ilişki olmuştur. Ancak Türkler açısından bu ilişki onların tarihlerini de belirlemesi nedeniyle çok özel bir anlama sahiptir. Türk kozmogonisinde içerilen devletle ilgili düşünceleri, tarihsel süreçte gerçekleştirme çabaları hem Türk tarihinin hem de kültürünün karakterini belirlemiştir.

KAYNAKÇA

- 1987 "Kül Tiğın Yazıtı", *Orhun Yazıtları*, Çeviren ve yayımlayan: Talat Tekin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- 1993 *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Hazırlayanlar: Ali Özek, H. Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim K. Dönmez, Sadrettin Gümüş, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Barkan, Ömer Lütfü, 1942 "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2.
- Bıçak, Ayhan, 1996 "Tarih Bilinci", *Felsefe Dünyası*, Sayı 20, s. 46-58.
- Bıçak, Ayhan, 2004 "Türklerde Evren Tasavvuru ve Ölüm Anlayışı", *Kutadgu Bilig*, Sayı 6, s. 149-172, Ekim 2004.
- Derviş Ahmet Aşiki, 1992 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Çeviren: Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Tercüman 1001 Temel Eser, Çeviren ve yayına hazırlayan: Nihal Atsız, Tercüman Yayınları, İstanbul (tarihsiz).
- Eliade, Mircea, 1993 *Mitlerin Özellikleri*, Çeviren: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul.
- Hoca Sadeddin Efendi, 1974 *Tacü't Tevarih*, Cilt 1, Sadeliştirip yayına hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil, 1959 "Osmanlılar'da Veraset Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkesiyle İlgisi", *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XIV, No 1, Mart 1959.
- İnalçık, Halil; 2000 *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. Eren Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, Fuad, 1984 *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lütfi Paşa, 2001 *Tevârih-i Al-i Osman*, Yayımlayan: Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mehmet Neşri, 1987 *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi)*, Cilt I. Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, Cilt I, Tercüman 1001 Temel Eser, Çeviren ve yayına hazırlayan: İsmail Erünsal, Tercüman Yayınları, İstanbul. (tarihsiz).

- Oruç Bey, 1972 *Oruç Beğ Tarihi*, Yayına hazırlayan: Nihal Atsız, Kervan Yayıncılık, İstanbul.
- Ögel, Bahattin, 1995 *Türk Mitolojisi*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Roux, Jean-Paul, 1994 *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çeviren: Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Talat, 1988 *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi (Tarih-i Ebul Feth)*, Tercüman 1001 Temel Eser, Yayına hazırlayan: Ahmet Tezbaşaran, Tercüman Yayınları, İstanbul.